

<https://doi.org/10.62837/2025.1.50>

MUSTAFAYEVA NƏRMIN KAMİL QIZI

ADU-nun doktorantı

Email: narminmustafaeva93@gmail.com

“HƏYAT SƏYAHƏTDİR” KONSEPTUAL METAFORUNUN İNGİLİS DİLİNDƏ REPREZENTASIYASI

Key words: metaphor, figure, rhetoric, travel, life, conceptual

Ключевые слова: метафора, фигура, риторика, путешествие, жизнь, концептуальный

Xülasə

Ünsiyyət zamanı danışığın təsiri qüvvətləndirmək məqsədilə işlədilən sintaktik vahidlər, söz birləşmələri və danışiq parçaları ritorik fiqurlar hesab edilir. Metafor, anafora, antiteza, asindeton (bağlayıcısızlıq), inversiya, metonimiya, təkrar, ellipsis, epifora və s. ritorik fiqurlardan hesab edilir. Danışıqda bu fiqurlardan hər birinin öz işlənmə xüsusiyyətləri, yeri və üstünlükləri vardır. Həm yazıda, həm də danışıda, xüsusilə yazıda, bədii üslubda geniş üstünlüyü ilə müşahidə olunan ritorik fiqurun olması ilə sanki yazıya, danışığa bir obrazlılıq, canlılıq, aydın anlaşılma tərzı gəlir.

Metaforların növləri çoxdur. Onlar içərisində konseptual metaforlar xüsusi yer tutur. Konseptual metaforalar bütün düşüncələrin əsasını təşkil edir. Məsələn: *Time is Money, Diseases Are Enemies, Life is a Journey* və s. konseptual metaforlara aid nümunələrdir. Onların nə olduğunu, nə etdiklərini və onlardan necə istifadə edəcəyini bilmək bizim tənqidi düşüncəmizi kəskinləşdirir, empatiyamızı genişləndirir və nəticədə həyatımızı yaxşılaşdırır.

Life is journey konseptual metafordur və o, həyatın səyahət olmasını konseptual şəkildə əks etdirə bilir.

Açar sözlər: metafor, fiqur, ritorika, səyahət, həyat, konseptual

Yazıda və danışıda üstünlüyü və işlənmə dərəcəsinə görə fərqləndirilən ritorik fiqurlardan biri də metafordur.

Metafor obyektı və ya hərəkəti hərfi mənada doğru olmayan şəkildə təsvir edən, lakin bir fikri izah etməyə və ya müqayisə aparmağa kömək edən ritorik fiqurdur.

Metaforun əsas xüsusiyyətləri belədir:

Metafor bir şeyi başqa bir şey vasitəsilə göstərir;

Metafor, bu iki şeyi əslində eyni olduqları üçün deyil, müqayisə və ya simvolizm xatirinə eyniləşdirir;

Metaforda sözün əsl mənası real səslənməyə bilir, burada sözün ifadə etdiyi mənaya fikir vermək lazımdır;

Ədəbiyyatda, şeirdə, metaforlardan istifadə olunur; eyni zamanda metaforlar danışığa, yazığa rəng qatmaq istəyəndə də işlədilir.

Danışıqda işlədilən metaforlar əsasən təfəkkür, təxəyyül, geniş və zəngin dünyagörüşlə bağlıdır.

Metaforların növlərinin müəyyən olunması, onların bölgüsü bir qədər müqayisə doğuran mövzudur. Belə ki, adətən linqvistik və konseptual metaforlar qrupunu fərqləndirirlər. C.Lakoff və M.Conson yazırlar: “Metafor bizim gündəlik həyatımızda geniş yayılmış bir anlayışdır və o, təkcə dildə deyil, eyni zamanda bizim düşüncə və davranışlarımızda özünü göstərir. Bizim konseptual sistemimiz istər düşüncə, istərsə də fəaliyyət baxımından metaforik təbiətə malikdir [1, s.67]. A.Kielbauska linqvistik metaforlarla konseptual metaforları fərqləndirərək yazır: “Linqvistik metaforalar yalnız dildə mövcud olduğu halda konseptual metaforalar müxtəlif ifadə formalarında gerçəkləşir: dildə, görünüşdə, musiqidə, rəsm əsərində, teatrda və s. Metaforaların yalnız verbal şəkildə deyil, həm də sadalanan bu cür müxtəlif tərzlərdə, hətta insanların qeyri-verbal ünsiyyət vasitəsi hesab edilən jestlərdə də mövcud ola bilməsi onların konseptual təbiətindən xəbər verir [2, s.19].

Müasir elmi-nəzəri ədəbiyyata əsaslanaraq müəyyən etmək olur ki, ingilis dilində metaforaların linqvistik və konseptual bölgüsü ilə yanaşı, onların bir xeyli növü müəyyənlanmışdır. Onları aşağıdakı kimi qruplaşdırma bilərik:

1) Müstəqil metaforlar. Bu növdə müşahidə olunan metaforlar asanlıqla digərindən fərqləndirilə bilmir. Belə ki, metaforun bu növündə subyektlə metafor arasında heç bir əlaqə müşahidə edilmir. Nümunəyə nəzər salaq:

I am the dog end of every day. Metaforik tərcümə: “Mən hər günü it kimi başa vururam”.

2) Mürəkkəb metafor. Bu növdə ifadə olunan ədəbi (bədi) mənə hər hansı digər məcazi növlə əks oluna bilər. Yaxud bu növü belə izah edə bilərik: sadə metafor ikinci dərəcəli metaforik elementə əsaslanma bilər.

Mürəkkəb metafora aid belə nümunə verə bilərik.

Anger is not a hot fluid in a container. “Qəzəb konteynerdəki isti maye deyil”. Bu metaforik ifadəni belə izah edə bilərik: “Əgər səbrimiz tükənirsə, o halda biz hirsənə bilərik və bu yaxşı nəticə verməyə bilər”.

Z. Kövecses yazır ki, mürəkkəb metaforlar sadə metaforlar əsasında yaranır. Bu da təcrübədə sıx rastlanan, yerli korrelyasiyaya əsaslanan növ kimi təqdim edilir [3, s.68].

Bəzi sadə metaforların birləşməsindən mürəkkəb metaforlar yaratmaq olar. Məsələn, *heartbreak* “ürək çatışmazlığı” mürəkkəb ismindən və *broken heart* “sınımış ürək, qırıq qələb” kimi mürəkkəb metaforik birləşmə yarana bilər. Məlumdur ki, *heart* “ürək” məfhumu bir çox mədəniyyətlərdə emosional hissləri (həm müsbət, həm mənfi) ifadə etmək üçün əsas ifadə vasitəsi hesab edilir. Belə ki, insanlar həddindən çox sevinəndə, aşıq olanda, xəstələnəndə, kədərlənəndə hər şeyi ürəklə əlaqədar ifadə edə bilirlər.

3) Konseptual metafor, yaxud koqnitiv metafor.

Koqnitiv dilçilikdə konseptual metafor və ya koqnitiv metafor bir fikrin və ya konseptual sahənin digəri baxımından başa düşülməsinə istinad edir. Buna misal olaraq kəmiyyətin istiqamətlilik baxımından başa düşülməsini göstərmək olar [3, s.45].

Konseptual sahə insan təcrübəsinin hər hansı zehni təməli ola bilər. Müxtəlif dillərin eyni metaforlardan istifadə etdiyi qanunauyğunluq, tez-tez qavrayışa əsaslanan, konseptual sahələr arasındakı xəritələşdirmənin beyindəki neyron xəritələrə uyğun olduğu fərziyyəsinə səbəb olmuşdur. Bu nəzəriyyə 1990-cı illərdə və 2000-ci illərin əvvəllərində geniş diqqət qazandı, baxmayaraq ki, bəzi tədqiqatçılar onun empirik dəqiqliyini şübhə altına alırlar [4, s. 385].

C. Lakoff və həmkarları tərəfindən irəli sürülən konseptual metafor nəzəriyyəsi dilçilikdən yaranmışdı, lakin ağıl, beyin və onların bədənə əlaqələri ilə bağlı iddialarına görə koqnitiv alimlərin marağına səbəb oldu. Ən azı bəzi metaforaların konseptual olduğu iddiasını dəstəkləyən empirik sübutlar mövcuddur [1, s. 90]. Bununla belə, nəzəriyyənin bəzi aspektləri üçün empirik sübutlar da vardır. Ümumiyyətlə, metaforaların insanın şifahi konseptuallaşdırmasının mühüm bir hissəsini təşkil etdiyi razılaşdırılır, lakin konseptual metafora nəzəriyyəsinin metafor qavrayışı ilə bağlı irəli sürdüyü daha konkret iddialar barədə fikir ayrılığı mövcuddur. Sübutlar göstərir ki, bədən və konseptual metafor arasındakı əlaqələr mövcud olsa da, bəzi konseptual metafor nəzəriyyəçilərinin irəli sürdüyü kimi həddindən artıq olmaya bilər. R.Nordquist yazır ki, konseptual metaforlar bir mədəniyyətin üzvləri tərəfindən paylaşılan ümumi dilin və konseptual qaydaların bir hissəsidir. Bu metaforalar sisteməkdir, çünki mənbə sahəsinin strukturu ilə hədəf domeninin strukturu arasında müəyyən edilmiş korrelyasiya mövcuddur [5]. Biz ümumiyyətlə bunları ümumi anlayış baxımından qəbul edirik. Məsələn, mədəniyyətimizdə mənbə məfhumu *“ölüm”dürsə (death), ortağ hədəf “sağollaşma və ya yola düşmə”dir (leave-taking; departure)*.

Konseptual metaforlar kollektiv mədəni anlayışdan götürüldüyü üçün onlar sonda dil konvensiyalarına çevrilir. Bu, nə üçün bu qədər söz və idiomatik ifadələrin təriflərinin qəbul edilmiş konseptual metaforaların başa düşülməsindən asılı olduğunu izah edir. *Həyat bir səyahətdir* konseptual metaforunu dərk etmək üçün səyahət anlayışının həyatın konseptuallaşdırılmasına verdiyi müxtəlif yolları izah etmək lazımdır. “B-nin tərkibi konseptual elementlərinin A-nın tərkib elementlərinə uyğun olması mənasında mənbə ilə hədəf arasında baş verən sistemətik konseptual uyğunluqlara... çox vaxt xəritələr deyilir” [6, s. 6].

Geniş yayılmış mədəniyyətlərdə insanlar tez-tez fiziki səyahət (journey) və ya səyahət baxımından olduqca mücərrəd həyat (Life) anlayışı haqqında düşünür, qərarlar qəbul edir və yaşayırlar. Səyahət (Journey) həyat (life) üçün ümumi bir metafordur, çünki o, bizə hədəfin yeganə məqsədimiz olmadığını xatırladır. Hər bir səyahətdə olduğu kimi, yolların düz olduğu vaxtlar da olur. Bu düşüncə, mülahizə və

həyatın səyahət kimi yaşanması geniş linqvistik ifadələrdə əks olunan spesifik domenlər arasındakı xəritələşdirmə növlərini əhatə edir: *I took a wrong turn somewhere; She's come a long way; We have a rough road ahead.*

Bir şeyi başqa bir şey baxımından bu düşüncə/müləhizə/təcrübə ədəbiyyatda ən çox hərflərlə qeyd olunur: *Life is journey* (*Həyat bir səyahətdir*) konseptual metafordur. Kimsə əslində “Həyat bir səyahətdir” ifadəsini işlədə bilsə də, “Həyat bir səyahətdir” ifadəsi ingiliscə danışanlara bunu və bir sıra digər oxşar ifadələri təbii və dərhal başa düşməyə imkan verən bir sıra konseptual xəritələr üçün mükəmməl deyildir. Konseptual tərifinə görə metaforların çox sabit təsvirləri vardır.

Əslində, metaforu bilmək onun hansı xəritələrin təsdiqləndiyini bilmək deməkdir. Dil qrupunun üzvləri şərti olaraq qurulmuş xəritələrə uyğun gələn ifadələrdən, hətta yeni ifadələrdən istifadə edirlər. Bu şərti xəritələrdən kənara çıxmaq qeyri-mümkün deyil, lakin hər hansı bir kənaraçıxma qəsdən və təfsir üçün əhəmiyyətli hesab edilə bilər. C.Lakoff və digərləri Həyatın Səyahətinin bir neçə ifadəsini açıq şəkildə təsvir edirlər. Bu metaforun strukturunu bilmək həyatın və səyahətin iki konseptual sahəsi arasında bir sıra uyğunluqları bilmək deməkdir [1, s.110]. Məsələn:

The person leading a life is a traveler (*Həyatda yaşayan insan bir səyahətçidir*).

His purposes are destinations (*Onun məqsədləri hədəflərdir*).

The means for achieving purposes are routes (*Məqsədlərə çatmaq üçün vasitələr marşrutlardır*).

Difficulties in life are impediments to travel (*Həyatdakı çətinliklər səyahətə mane olur*).

Counselors are guides (*Məsləhətçilər bələdçilərdir*).

Progress is the distance traveled (*Tərəqqi qət edilən məsafədir*).

Things you gauge your progress by are landmarks (*Tərəqqinizi ölçdiyünüz şeylər əlamətdardır*).

Choices in life are crossroads (*Həyatda seçimlər kəsişmə nöqtələridir*).

Material resources and talents are provisions (*Maddi resurslar və istedadlar təminatdır* [1, s. 112]).

Z.Kövecses bu standart yazışmaların oxşar siyahısını mənbə domenindən hədəf domenə doğru hərəkəti daha aydın edən formada verir. O, Səyahət mənbəyindən Həyat hədəfinə qədər xəritəni göstərmək üçün oxlardan istifadə edir:

travelers → *people leading a life* (*səyahətçilər* → *yaşayan insanlar*);

motion along the way → *leading a life* (*yol boyu hərəkət* → *həyat sürmək*);

destination(s) → *purpose(s) of life* (*təyinat(lar)* → *həyatın məqsədi(lər)*);

different paths to one's destination(s) → *different means of achieving one's purpose(s)* (*hədəf(lər)ə müxtəlif yollar* → *məqsəd(lər)ə çatmaq üçün müxtəlif vasitələr*);

distance covered along the way → *progress made in life* (*yol boyu qət edilən məsafə* → *həyatda əldə edilən irəliləyiş*);

locations along the way → *stages in life* (*yol boyu yerlər* → *həyatın mərhələləri*);

guides along the way → helpers or counselors in life (yol boyu bələdçilər → həyatda köməkçilər və ya məsləhətçilər) [6, s. 105].

Yuxarıda təklif olunan “Həyatdır Səyahətdir” konseptual metaforunu təşkil edən xəritələşdirmə növləri Subyekt/Alıcı kimi səyahətçini arzu olunan təyinat yerinə Obyekt kimi aid edən aktant modelə uyğun gəlir.

C.Lakoff və digərlərinin metafora yanaşması xəritələşdirməni yalnız xüsusiyyətləri deyil, həm də münasibətləri və strukturu, habelə əlaqələrin strukturunu təmin etməklə əhatə etdiyini başa düşürlər. Onlar bu xəritəçəkmə diaqramı ilə metafora koqnitiv linqvistik yanaşmanı müəyyən mənada aydın təsvir edə bilirlər.

C.Lakoff və M.Consonun təklif etdiyi *Life is journey* konseptual metaforunun əsas komponentləri bir-birilə rəvayətlə bağlıdır. Mənbə və hədəf sahələrində aktant modellər bu rəvayət əlaqələrini və bu əlaqələrin konseptual domenlər arasında xəritəsini ifadə edir. Hər iki sahədə oxşar funksiyaları yerinə yetirən diskret elementlər eyni aktant mövqe altında qruplaşdırılır. Marşrutlar, bələdçilər və əlamətlər, məsələn, hamısı Köməkçidir; yəni səyahətin necə işlədiyinə dair ümumi anlayışda eyni rəvayət funksiyasını yerinə yetirirlər. Hər iki sahədə əks funksiyaları yerinə yetirən diskret elementlər Muxaliflər və Köməkçilər kimi əlaqələndirilir. Bələdçilər səyahətçilərə səhv dönüşlər kimi şeylərdən qaçmağa və ya onların öhdəsindən gəlməyə kömək edir. *Həyat bir səyahətdir* (Life is journey) konseptual metafordur. Beləliklə, o, geniş məcazi ifadələrin əhatəli şərh üçün lazım olan əsas strukturu təmin edir. *Life is a Journey* konseptual metaforu ilə təsvir edilən *Həyat* sahəsi ilə *Səyahət* sahəsi arasındakı əsas uyğunluqları bilmək lazımdır: “He got a head start in life. He’s without direction in his life. I’m where I want to be in life. I’m at a crossroads in my life. He’ll go places in life. He’s never let anyone get in his way. He’s gone through a lot in life” və s. [7, s. 385].

C.Lakof və M.Conson konseptual metaforların üç kateqoriyasını təqdim edirlər [1, s.56]:

- a) Orientasional metaforlar;
- b) Ontoloji metaforlar
- c) Struktural metaforlar.

a) orientasional metafor məkan, istiqamət əlaqəsi əks etdirən ifadələri əhatə edir. Məsələn, *up-down* “yuxarı-aşağı”, *in-out* “içəri-bayıra”, *on-off*, *front-back* “qabağa-arxaya” və s. [1, s.34].

Up sözü yuxarı mənanı ifadə etdiyindən, bu sözün metafor tərkibində işlədilməsi əsasən müsbət anlam əks etdirir, *down*, *off*, *back* və s. kimi sözlər isə *aşağı*, *kənar*, *geri* mənalar ifadə etdiyindən onlar əsasən mənfi anlam əks etdirən metaforların tərkibində işlədilir.

b) konseptual metaforların ikinci növü olan ontoloji metaforlar konkret bir şeyi əksinə olaraq ifadə etmək anlamını verir. Qeyd etmək lazım gəlir ki, bu metaforları C.Lakof və M.Conson konseptual metaforların növü kimi qəbul etməyi təklif

etmişdir [1, s.23]. C.Lakof və M.Conson yazırlar: “Bu metaforlar bizim düşüncəmizdə təbii olaraq və həmçinin də inandırıcı, məntiqi olaraq əks olunur. Onlar adətən mental fenomenlərin birbaşa təsvirinə şərait yaradırlar” [1, s.23]. Alimlər daha sonra yazırlar ki, ontoloji metaforlar təcrübəmizi anlatmaq üçün yaratdığımız ən müvafiq fiqur hesab edilir.

3) Konseptual metaforların üçüncü növü structural növ hesab edilir. C.Goss yazır ki, struktural metaforlar eksplisit olaraq müəyyən edilə bilmir, onlar sadəcə olaraq mənanı aydınlaşdırır. Struktural metaforlarda bir mürəkkəb konsept digər konkret bir konsept vasitəsilə təqdim edilir və diskursiv kontekstdə hərəkəti əks etdirir.

Ədəbiyyat

- 1) Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. Chicago: Chicago of University Press, 1980.
- 2) Kielbawska A. *Metaphor, language and gesture // From Conceptual Metaphor Theory to Cognitive Ethnolinguistics. Volume 3*. Frankfurt: Peter Lang Edition, 2014.
- 3) Kövecses Z. *Metaphor: A Practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2002.
- 4) Feldman, J. and Narayanan, S. Embodied meaning in a neural theory of language. *Brain and Language*, 89 (2): pp.385–392, 2004.
- 5) <https://www.thoughtco.com/what-is-conceptual-metaphor-1689899>
- 6) Kövecses Z. *Metaphor in Culture: Universality and Variation*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- 7) Sullivan K., and Dancygier B. *Conceptual Metaphor. The Cambridge Handbook of Cognitive Linguistics*, Cambridge Handbooks in Language and Linguistics, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 385–406, 2017.
- 8) <https://justinrossow.com/2011/09/05/life-is-a-journey/>

MUSTAFAEVA N.

REPRESENTATION OF THE CONCEPTUAL METAPHOR “LIFE IS A JOURNEY” IN ENGLISH SUMMARY

Syntactic units, word combinations and speech fragments used to enhance the effect of speech during communication are considered rhetorical figures. *Metaphor, anaphora, antithesis, asyndeton (lack of connection), inversion, metonymy, repetition, ellipsis, epiphora*, etc. are considered to be rhetorical figures. Each of these figures has its own characteristics of use, place and advantages in speech. With the presence of rhetorical figures, which are widely observed in both writing and speech, especially in writing, in the artistic style, it seems that writing and speech gain a certain imagery, liveliness, and a clear understanding style. There are many

types of metaphors. Among them, conceptual metaphors occupy a special place. Conceptual metaphors form the basis of all thoughts. For example: *Time is Money*, *Diseases Are Enemies*, *Life is a Journey*, etc. are examples of conceptual metaphors. Knowing what they are, what they do, and how to use them sharpens our critical thinking, expands our empathy, and ultimately improves our lives. Life is journey is a conceptual metaphor and it can conceptually reflect the fact that life is a journey.

МУСТАФАЕВА Н.

**ПРЕДСТАВЛЕНИЕ КОНЦЕПТУАЛЬНОЙ МЕТАФОРЫ «ЖИЗНЬ
— ЭТО ПУТЕШЕСТВИЕ» НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ
РЕЗЮМЕ**

Риторическими фигурами считаются синтаксические единицы, словосочетания и фрагменты речи, используемые для усиления эффекта речи во время общения. Метафора, анафора, антитеза, асиндетон (отсутствие связи), инверсия, метонимия, повтор, эллипсис, эпифора и т. д. считаются риторическими фигурами. Каждая из этих фигур имеет свои особенности использования, место и преимущества в речи. С наличием риторических фигур, которые широко наблюдаются как в письме, так и в речи, особенно в письме, в художественном стиле, кажется, что письмо и речь приобретают определенную образность, живость и ясный стиль понимания.

Существует множество типов метафор. Среди них особое место занимают концептуальные метафоры. Концептуальные метафоры составляют основу всех мыслей. Например: Время — деньги, Болезни — враги, Жизнь — это путешествие и т. д. — примеры концептуальных метафор. Знание того, что они собой представляют, что они делают и как их использовать, обостряет наше критическое мышление, расширяет нашу эмпатию и в конечном итоге улучшает нашу жизнь.

Жизнь — это путешествие — концептуальная метафора, и она может концептуально отражать тот факт, что жизнь — это путешествие.

Rəyçi: fil.f.d., doesn't Sahilə Bağır qızı Mustafayeva